

УДК 94(477)

В. Карлова

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ДОСВІДУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Здійснено концептуальний аналіз сучасного стану історичної пам'яті українського суспільства, розкрито основні проблеми її формування, проаналізовано досвід постсоціалістичних країн щодо відновлення і збереження історичної пам'яті як важливого чинника зміцнення національної свідомості в Україні, визначено пріоритетні напрями управлінської діяльності органів державної влади щодо витворення спільної пам'яті українського суспільства.

Ключові слова: історична пам'ять, національна свідомість, національна ідентичність, націєтворення, політична нація, національне примирення, державна політика у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті.

У сучасному світі відбувається активний і складний процес державного і національного відродження багатьох народів, формування їх національної свідомості та самосвідомості. Важливим чинником формування національної свідомості та національної ідентичності є історична пам'ять. Саме завдяки усвідомленню спільного образу минулого сучасні покоління ототожнюють себе з перемогами й поразками попередніх поколінь, зі спільними героями, зі священними для нації місцями пам'яті, із досягненнями власної культури. Відновлення спільної історичної пам'яті сприяє усвідомленню нацією своєї сутності, відтворенню власного історичного досвіду, своєї духовності, ідейно-моральної суверенності.

Проте, коли в спільноті, яку можна назвати народом однієї країни, функціонує декілька різних за змістом канонів “історичної пам'яті” ситуація значно ускладнюється. Різні підходи до розуміння історичних подій в житті народу, різні інтерпретації історичного минулого – все це призводить до конфліктів та протистояння у суспільстві, що жодною мірою не може сприяти формуванню національної свідомості, і безпосередньо позначається на розвитку держави, становлячи загрозу для її існування. Подібна ситуація, на жаль, склалася на сьогодні в Україні. Суперечності так званого “важкого минулого” досі дають можливість окремим політичним силам розігрувати карту “розколу” українського народу, яскравим підтвердженням чого стали останні виборчі кампанії, під час яких певні політичні сили по-своєму трактували окремі сторінки історії, які по-різному сприймаються в різних реґіонах України, чим порушувалася єдність національної свідомості.

Отже, не викликає сумніву *актуальність* дослідження проблеми відновлення історичної пам'яті українського народу як важливого чинника консолідації суспільства, засобу зміцнення національної свідомості, духовної основи утвердження незалежної Української держави.

Необхідно зауважити, що різні аспекти історичної пам'яті суспільства розглядають у свої працях відомі вітчизняні і зарубіжні вчені, такі як: В. Бойков, Л. Дробіжева, М. Жулинський, І. Кресіна, С. Кульчицький, В. Литвин, О. Майборода, В. Масненко,

В. Полянський, Ю. Римаренко, В. Сергійчук, П. Ситник, В. Смолій, М. Томенко, Ж. Тощенко, П. Тронько, Ю. Шаповал та інші. Однак аналіз літературних джерел із теми дослідження вказує на відсутність комплексного вивчення особливостей відновлення історичної пам'яті українського народу в контексті досвіду постсоціалістичних країн.

Метою статті є визначення основних напрямів державної політики у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті українського народу як важливої складової зміцнення української національної свідомості, творення української політичної нації, утвердження незалежної Української держави та пріоритетних напрямів управлінської діяльності органів державної влади щодо забезпечення необхідних умов для формування спільної пам'яті українського суспільства.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення певних завдань: з'ясувати сутність поняття "історична пам'ять" на основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців; здійснити аналіз сучасного стану історичної пам'яті українського суспільства, визначити проблеми її формування; вивчити досвід постсоціалістичних країн щодо відновлення і збереження історичної пам'яті як важливого чинника національного примирення і консолідації та можливості його застосування в Україні.

Об'єктом дослідження є історична пам'ять українського народу.

Предметом дослідження є особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн.

У контексті окресленої проблеми необхідно зазначити, що серед дослідників немає єдиної думки стосовно визначення сутності поняття "історична пам'ять". На думку академіка П. Тронька, історична пам'ять – це сфокусована свідомість, що відображає особливе значення і актуальність інформації про минуле у тісному зв'язку із сучасним та майбутнім. Це вираження процесу організації, збереження і відновлення минулого досвіду народу для можливого його використання у діяльності людей чи для повернення його впливу до сфери суспільної свідомості. Водночас, як засвідчує досвід, у певні періоди розвитку суспільства, внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин, історична пам'ять актуалізується стосовно певних історичних подій. Така актуалізація пов'язана із важливістю генетичного зв'язку історичного досвіду і сучасних подій та суспільних процесів [1]. Відомий російський вчений Ж. Тощенко вказує на таку особливість історичної пам'яті, як здатність утримувати у свідомості людей основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання в різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду, його фіксації в легендах та міфах [2]. Із цим визначенням фактично погоджується і В. Полянський, зазначаючи, що в широкому розумінні – історична пам'ять включає історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості [3].

Важливою для нашого дослідження є думка П. Ситника й А. Дербак, які стверджують, що історична пам'ять відіграє особливу роль у формуванні національної самосвідомості. Вона не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної історії, де кожен факт, подія займає свою ціннісну нішу. Відбувається своєрідне сортування надбаного досвіду на позитивний, що належить засвоювати і примножувати, і негативний, який слугує застереженням. За цього історична пам'ять виступає не "німим свідком минулого", а "живим збудником людської волі" й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності [4]. Таким чином, актуалізована історична пам'ять по суті є основою для історичної свідомості тієї чи іншої національної спільноти.

Водночас, В. Масненко зазначає, що під історичною пам'яттю розуміють суто спеціалізовану частину культури [5]. Вона включає не лише історичні знання а

насамперед і здебільшого певну систему ціннісних суджень для орієнтації в теперішньому. Культурний аспект історичної пам'яті охоплює національні цінності і передусім традиції, звичаї, а також духовну культуру загалом. Подібної думки дотримується і Л. Дробіжева, яка стверджує, що історична пам'ять є своєрідним духовним потенціалом народу, основою всієї людської культури [6].

Враховуючи з вищезазначене, можна зробити висновок, що історична пам'ять як елемент духовного життя суспільства, є таким духовно-практичним феноменом, який утворює історичну свідомість, входить в останню як один із важливих її компонентів. Водночас історична пам'ять є соціокультурним феноменом. Отже, вона є стрижнем, на якому формується мова, культура, духовність нації, її національна свідомість. Історична пам'ять – це ті фундаментальні історичні цінності, які є консолідуючим чинником націєтворення.

Важливими сутнісними характеристиками історичної пам'яті є її рівні, форми та функції. У літературі з проблематики дослідження трапляється загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні групи) та особистісний рівні зазначеного суспільного феномена. Відповідно до цього, виділяють колективну, групову та індивідуальну форми історичної пам'яті. Саме колективні уявлення про минуле становлять історичну пам'ять національної спільноти. Наявність спільної історичної пам'яті дозволяє відчувати і усвідомлювати окремою особистістю свою приналежність до певної національної групи.

Окрім того, історична пам'ять виконує важливі функції: пізнавальну – надає новим поколінням інформацію про історію їх народу, минулі звершення предків, звичаї, традиції, динаміку суспільного життя, прагнення, стремління, поривання, дії, вчинки минулих поколінь, наслідки їх активності тощо; виховну – одержані знання впливають на духовний світ сучасного покоління, формують його світогляд, мораль, психологію, значною мірою визначають життєсміслові орієнтири, цінності, ідеали, образи тощо; акумулятивну – нагромаджує і “відшліфовує” історичний досвід, актуалізує його, включаючи в систему наявних суспільних та індивідуальних інтересів, потреб, дій [7]. У періоди трансформації суспільства, коли відбувається актуалізація історичного досвіду і знання, загострюється історична пам'ять народу, виявляється її компенсаторна функція. Потреба в ній виникає в переломні моменти історії, коли існує загроза втрати народом культури і мови, коли народ веде боротьбу за політичну незалежність [8].

На думку О. Удод, у суспільстві можна спостерігати існування одночасно народної пам'яті й так званої офіційної державної пам'яті народу. У підтвердження цього автор наводить радянський період розвитку України, коли офіційною історіографією заперечувалася попередня українська історична пам'ять, що призвело до деформації історичної свідомості суспільства і спотвореного уявлення про історичне минуле [9]. На його думку, офіційна парадигма бачення історичного минулого має ідеологічний відтінок і слугує знаряддям існуючого в країні режиму для повчання і настанов, для формування свідомості і духу народу в сприятливому для влади напрямку. Окрім того, народна пам'ять на відміну від офіційної, завжди має відтінок колективної творчості, тому реальні факти історії тісно переплітаються із надуманими. Звідси виникають проблеми ідентичності історичної пам'яті, у якій, поряд із подіями, які реально відбулись, завжди існує чимало міфів і домислів.

Оскільки, як ми зазначали вище, історична пам'ять є духовно-практичним феноменом, велику роль у її збереженні відіграють наукова думка, освіта, культура,

виховання, засоби масової інформації, власний практичний досвід. Від того, яку політику проводить держава у цих сферах, залежить формування історичної свідомості народу: чи все робиться для того, щоб виховати справжніх патріотів своєї батьківщини, які усвідомлюють весь багатющий досвід свого народу, героїчні сторінки його історії, неперевершену значущість рідної мови, культури для існування народу в майбутньому, чи здійснюється цілеспрямоване викривлення історичних фактів, замовчування, приховування для прийдешніх поколінь виявів духовного злету народу, щоб вкорінити у народну свідомість почуття меншовартості, другосортності, посіяти сумнів щодо можливості існування власної незалежної держави.

Отже, історична пам'ять є тим своєрідним національно-генетичним кодом, який зберігає знання про історію, етапи розвитку, умови існування й духовний потенціал нації. Для кожного народу історична амнезія (втрата пам'яті) має такі ж самі наслідки, як і втрата пам'яті окремою людиною. Однак особливо тяжкі наслідки наступають тоді, коли втрата історичної пам'яті народом є наслідком цілеспрямованої політики викривлення історичних фактів, замовчування реальних подій і викорінення з пам'яті народу цілих періодів його історії.

Саме така доля спіткала український народ. Нині в Україні спостерігається відчуження значної частини народу від власної культури та мови, від історичної пам'яті. Це є результатом тривалої і планомірної дії багатьох суспільно-політичних, суспільно-економічних, ідеологічних та інших чинників попереднього періоду розвитку держави. М. Томенко зазначає: "Історія, в силу різних обставин, виявилася фактором, який більше розділяє українців, аніж об'єднує. Фактично лише періоди Київської Русі, козацької доби Богдана Хмельницького і національне відродження часів Тараса Шевченка сприймаються мешканцями різних реґіонів України доволі однозначно і їх, власне, можна назвати такими, що творять спільну ідентичність українців. Натомість неоднозначне сприйняття в різних реґіонах України мають постаті Симона Петлюри чи Степана Бандери, історії ОУН-УПА" [10].

Сучасний стан історичної пам'яті українського суспільства характеризується існуванням одночасно різних моделей пам'яті, які належать окремим групам населення. У суспільній свідомості конкурують кілька версій історичного розвитку України, особливо періоду ХХ ст., пов'язаного із становленням незалежної держави. Зокрема по-різному трактуються різними частинами і групами суспільства, за якими стоять певні політичні сили, події громадянської війни, індустріалізації, колективізації, Другої світової війни, численні "білі плями" у недавньому радянському минулому – голодомори, холокост, депортації, ГУЛАГи, терори. По-різному оцінюється взагалі політика радянської влади стосовно України – від повного засудження до возвеличення. На сьогодні у кожній частині суспільства і насамперед Західного і Східного реґіонів, є свої герої, своє власне бачення причин і наслідків історичних подій, процесів і явищ, і, більше того, своє бачення майбутнього розвитку України. За цього необхідно зазначити, що має місце й інша ситуація, коли на хвилі радикалізму щодо відновлення історичної пам'яті українського народу простежується намагання певних політиків однобічно трактувати радянський період історичного розвитку, обходити і замовчувати його позитивні моменти, що призводить до незадоволення і супротиву значної частини населення, особливо старшого покоління, яке має власне бачення історичного минулого. Все це не сприяє об'єднанню української нації, яка проходить складний процес свого творення, і визначенню нею свого місця серед світової спільноти.

Як зазначає В. Артюх, нині в Україні відбувається накладка трьох основних *типів* історичної пам'яті: української, російської і комуністичної. На його думку, між цими моделями не існує моменту взаємоузгодженості. Йдеться найчастіше про конфлікт (хоча все ж можна стверджувати, що тенденція до солідаризації існує між комуністичною й російською моделями в боротьбі проти української). Найгірше те, що ці конкуруючі моделі пам'яті існують не тільки на рівні суспільної свідомості, але й індивідуальної, – стверджує дослідник. Таким чином, у цьому випадку йдеться про кризу історичної ідентичності індивіда, коли він губиться і однозначно не впевнений щодо того, з якими історіями потрібно пов'язувати себе, а з якими – не потрібно, та як інші індивіди будуть реагувати на певний вибір його історичної ідентичності, якщо ж він все таки буде здійснений [11].

У підтвердження цього Є. Захаров зазначає, що в Україні існує конфлікт не лише справжніх історичних пам'ятей, які передаються й накопичуються навіть на генетичному рівні, а й квазіісторичних, що є, на його думку, продуктами радянської тоталітарної пропаганди. Вона породжувала фобії, яких більшість людей не може позбутися дотепер. Тож іноді навіть у свідомості однієї особи виникає конфлікт його справжньої історичної пам'яті та накинutoї неправди. І дуже важливим є якомога публічніше викриття і знищення історичної кривди. Українська держава поки що не досягла особливих успіхів на цьому фронті. Багато людей у нашому суспільстві живуть з викривленим уявленням про минуле [12].

“Підміна пам'яті – це чи не найбільший злочин тоталітарного режиму”, – доводить відомий вчений, академік Ю. Римаренко. І справа не в тому, що український народ не пам'ятає дат історії, а в тому, що вони перестали впливати на його думки, почуття, вчинки. Недолік полягає у тому, що це забуття витоків народу ніким не зупинено і все ще триває [13]. Гострі питання, протиріччя у сприйнятті минулого різними групами населення, ре'їонами України все ще залишаються поза увагою політико-управлінської еліти, історичні уявлення стають полем для маніпуляцій та інформаційних війн. Це дає можливість політичним силам використовувати історичне минуле з метою посилення існуючих стереотипів та утвердження в суспільній свідомості нових міфів, які підживлюють існування цих сил, що спрацьовує на розкол суспільної свідомості, розмивання національної свідомості українського народу і загрожує національній безпеці держави.

Історичний досвід переконливо свідчить, що відновлення історичної пам'яті – шлях до примирення і консолідації суспільства. Творення української політичної нації вимагає неконфліктної спільної історичної пам'яті. Шлях непростий, але вкрай потрібний. За цього завдання полягає у тому, щоб якнайкраще пізнати важку та різнопланову історію. Насамперед йдеться про вшанування пам'яті невинно закатованих та скривджених людей. Лише повна інформація про те, що довелося пережити українському народові, всебічний показ правди про ті чи інші драматичні події сприятиме усвідомленню громадянами їх глибинних причин, спонукатиме до взаємного вибачення тих, хто стояв по різні боки трагічних подій, примирення історичних супротивників, призведе до очищення історичної пам'яті, зміцнення національної свідомості.

Отже, на сьогодні відновлення і збереження історичної пам'яті має стати пріоритетним напрямом державної політики України. Вирішення цього завдання залежить передусім від доброї волі політиків, президента, парламенту і уряду, а також широкої громадськості. Тут потрібні зусилля науковців різних теоретичних спрямувань

для досягнення науково виваженого аналізу історичних подій, взаємоузгодження спірних питань шляхом широкого обговорення їх у суспільстві. Такий підхід має лягти в основу політики національного примирення і консолідації українського суспільства, що сприятиме утвердженню незалежної Української держави.

Світовий досвід переконує, що у процесі відновлення історичної пам'яті важливу роль відіграють спеціально створені з цією метою урядові структури та науково-дослідні установи, які покликані неупереджено висвітлювати історичне минуле, що допомагає людям не тільки розібратися у історії власного народу, але й зорієнтуватися у сьогоденні. На нашу думку, важливим у цьому плані є досвід постсоціалістичних країн, які так само, як і наша країна, пережили важкі часи поневолення і складні етапи боротьби за свою свободу і незалежність. Усі держави колишнього Варшавського договору після розвалу Радянського Союзу створили у себе Інститути національної пам'яті, які є провідниками відповідної політики цих держав. Так зокрема у Литві з метою відновлення історичної пам'яті ще у 1988 р. було закладено базу для створення Центру досліджень геноциду і резистансу (руху опору). За рішенням уряду спочатку в литовському Інституті права та соціології був створений відділ досліджень репресій, а згодом у 1994 р. паралельно з цим відділом розпочав свою діяльність однойменний Центр. Перші роки його діяльності були дуже важкими, він опинився під "вогнем політичних баталій", суперництва між правими та лівими політичними силами, що мали власне бачення його завдань. Цю заполітизованість удалося подолати лише у 1997 р., коли до складу Центру був включений відділ досліджень репресій і вже діючий на той час музей геноциду Литви. Тоді ж Сейм Литви затвердив закон про діяльність Центру досліджень геноциду і резистансу (опору), що, власне, створило юридичну основу його функціонування. Відповідно до цього закону, Центр є одним із департаментів при Кабінеті Міністрів Литви, його директора затверджує Сейм за поданням прем'єр-міністра. До складу Центру своєю чергою входять дослідницький і меморіальний департаменти, а також спеціалізована комісія розслідувань щодо учасників руху опору. Завданнями цієї установи є реалізація дослідницьких програм, розробка проблематики становлення та розвитку руху опору, створення каталогу й атласу битв відділів визвольного руху, енциклопедії репресованих, проведення заходів щодо увічнення пам'яті про діячів визвольного руху та жертв політичних репресій. До реалізації завдань, окрім працівників Центру, залучаються фахівці з інших наукових установ, вони без обмежень можуть користуватися матеріалами державного архіву.

У Польщі заснування Інституту національної пам'яті, який має відділення у всіх реґіонах держави, тісно пов'язане із Комісією з розслідування злочинів проти польського народу. Його очолює президент, який обирається Сеймом. У складі Інституту національної пам'яті діють відділ історичних досліджень, науково-освітній та слідчий відділи. Діяльність установи спрямована на відновлення і збереження пам'яті про численні жертви, яких зазнав польський народ у роки Другої світової війни та після її завершення, традиції патріотичних змагань польського народу з окупантами, нацистським та сталінським режимом, дії громадян, спрямовані на встановлення самостійності Польської Держави та на захист свободи і гідності людини. Дуже важливим моментом у діяльності Інституту стало підписання домовленостей про співпрацю з Аґенцією внутрішньої безпеки та Аґенцією розвідки, що уможливило доступ до засекречених архівних матеріалів.

У німецькому Інституті національної пам'яті працює понад дві тисячі науковців. Бундестагом цієї країни прийнятий спеціальний закон про архіви спецслужб колишньої

НДР, де на законодавчому рівні врегульовані відповідні питання. Кожний громадянин, який піддавався політичному переслідуванню, має право протягом відповідного терміну отримати від цієї структури всі документи стосовно того, як відбувалося його переслідування, хто і згідно з чікими вказівками та доносами чинив протиправні дії проти нього.

Необхідно зазначити, що нині подібні структури створені у Чехії, Угорщині, Латвії. Вони мають великі напрацювання і стали осередками “живої історії”, наукових досліджень архівів, пошуку нових свідчень, і, що найголовніше, встигли надійно утвердитися у суспільстві не лише як наукові установи, а як справді ефективні інструменти реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам’яті. Упродовж своєї діяльності ними здійснено комплекс заходів із увічнення пам’яті жертв політичних репресій, учасників національно-визвольної боротьби, видано десятки книг, проведено велику кількість наукових конференцій, виставок, презентацій. Окремим напрямом цих установ є робота з молоддю. Серед молоді постійно проводяться конкурси творчих робіт, присвячених визвольним змаганням, результати яких друкуються окремими збірниками, організовуються табори та походи місцями, пов’язаними з історією визвольної боротьби.

Досвід постсоціалістичних країн щодо відновлення і збереження історичної пам’яті народів безперечно на сьогодні є актуальним для України. Водночас, це не означає, що треба повністю копіювати діяльність Інститутів національної пам’яті чи аналогічних інститутів у Польщі, Німеччині, Чехії, Латвії та інших державах, оскільки Україна має свій власний шлях історичного розвитку. Аналіз діяльності зазначених структур свідчить, що в країнах Центрально-Східної Європи їх завданнями насамперед є вивчення окремих періодів соціалістичного минулого, пов’язаного з політичними репресіями. Вони були створені на хвилі різких політичних змін і в своїй діяльності передусім переслідують більше політичні цілі, ніж дослідження і об’рунтування закономірностей розвитку держав тоталітарного типу.

Зважаючи на складність сучасної ситуації конфлікту пам’ятей в Україні, різкі, невиважені кроки у відновленні історичної пам’яті можуть сприйматися певними суспільними групами як такі, що працюють на користь тієї чи іншої політичної сили. Це може призвести, навпаки, до протистоянь і конфронтацій у суспільстві, і жодною мірою не сприятиме консолідації української нації, зміцненню її свідомості і позначиться на утвердженні незалежної Української держави. Державна політика у сфері відновлення і збереження історичної пам’яті має відігравати консолідуючу роль, репрезентуючи не якусь певну частину, а всю Україну. Її завдання полягає у тому, щоб дати об’єктивну, науково об’рунтовану, всебічно виважену інформацію про події і факти, які по-різному тлумачаться у суспільстві, трактувати їх у глибоко моральному, а не політичному вимірі, без емоційного забарвлення, що сприятиме поверненню правдивої історії України, викоріненню із суспільної свідомості викривленого розуміння історичної долі народу, а відтак застерігати майбутні покоління від повторення помилок. Лише на підставі об’єктивного, неупередженого дослідження історичних фактів, документів, можна дати справедливу оцінку історичному минулому і запропонувати суспільству ідеї, які б могли інтегрувати і об’єднати націю.

Необхідно зазначити, що в Україні в цьому напрямі вже зроблені перші кроки. Велика роль у справі відновлення і збереження національної пам’яті українського народу належить Президенту України В. Ющенку. З метою увічнення пам’яті жертв

політичних репресій та голодоморів главою держави Указом від 11.07.2005 р. було започатковано процес створення Українського інституту національної пам'яті (далі – Інститут) [14], Кабінетом Міністрів України затверджена Постанова “Про утворення Українського інституту національної пам'яті” №764 від 31.05.2006 р. [15]. Відповідно до цієї постанови в Україні засновано Український інститут національної пам'яті, який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Деталізує напрямки роботи Інституту, окреслює його структуру та нормативно-правову діяльність Положення про Український інститут національної пам'яті, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 927 від 05.07.2006 р. (далі – Положення) [16]. Основними завданнями його є: участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, зокрема щодо сприяння державою, відповідно до ст. 11 Конституції України [17], консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури; посилення уваги суспільства до власної історії, поширення об'єктивної інформації про неї в Україні та світі; забезпечення всебічного вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у ХХ ст., історичного минулого Українського народу, зокрема форм репресій; здійснення комплексу заходів із увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, учасників національно-визвольної боротьби; забезпечення вивчення історії проживання на території України корінних народів і національних меншин та їх інтеграції в українське суспільство. Відповідно до Положення, Інститут розробляє та подає пропозиції стосовно формування та реалізації державної політики щодо: пропагування давності походження української нації та її мови, вивчення творчої спадщини кращих вітчизняних представників у сфері політики, культури, освіти, науки і техніки, військового мистецтва; загального осмислення громадськістю боротьби української нації за відновлення державності та подолання залишків тоталітаризму у свідомості громадян; ініціює та забезпечує увічнення пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій в Україні та борців за свободу і незалежність України; визначає напрями і методи відновлення історичної правди і справедливості в дослідженні історії України, координує дослідження, що проводяться у державі з цього питання; сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів із проблем відновлення та збереження національної пам'яті, підготовці музейних експозицій; організовує і проводить наукові конференції, семінари, зустрічі за круглим столом, інші заходи з питань, що належать до його компетенції, здійснює інші заходи з метою формування у громадян України національної свідомості.

За останній період в Україні вже здійснені окремі заходи щодо відновлення історичної пам'яті українського народу, це насамперед прийняття Верховною Радою України Закону “Про визнання Голодомору геноцидом українського народу” [18], відкриття пам'ятників, пам'ятних знаків борцям за незалежну Україну, музеїв, організація і проведення конференцій, круглих столів щодо висвітлення і відзначення окремих історичних подій. Водночас необхідно зазначити, що Указ Президента України і зазначені постанови уряду виконуються повільно. У суспільстві є великий супротив історичній правді. Має місце низький рівень усвідомлення політико-управлінською елітою та значною частиною громадян відновлення історичної пам'яті як важливого чинника об'єднання нації. Поки що не знайшла свого місця постановка питання про політичну відповідальність попередньої влади за геноцид, депортації і репресії проти свого народу. До цього часу ні Верховна Рада, ні Уряд

України не виробили чітку офіційну позицію щодо зазначених подій в житті суспільства.

Потрібно зазначити, поки що Український Інститут національної пам'яті ще не став символом змін історичної свідомості. А коли немає змін у свідомості – шлях до об'єднання нації є надто важким, а отже, важко будувати майбутнє незалежної Української держави. Примирення історичних пам'ятей необхідне Україні, без нього неможливо створити єдину політичну націю та забезпечити суспільний розвиток. Різні частини України мають зруйнувати міфи, зрозуміти одна одну й визнати право інших частин шанувати свої святині і своїх героїв.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що на сьогодні завдання держави полягає у тому, щоб сформувати виважену політику у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті, у відновленні історичної справедливості, створити всі необхідні механізми для її реалізації. Іншого шляху не існує. Одним із основних її напрямів має бути розроблення наукової концепції історії України, яка відповідає правді життя, донесення її основних положень до суспільства. Це завдання можуть виконати професійні науковці у галузі історичної науки, які мають неупереджені погляди на історичне минуле, довіру з боку суспільства, визнані у світі за свою незаангажовану позицію.

Важливою складовою концепції, на нашу думку, має бути об'рунтування заходів держави із залученням громадських організацій щодо збереження української національної пам'яті про всіх, хто боровся за незалежну Українську державу – як українців, так і інших репресованих народів, батьківщиною яких є Україна. Основним об'єктом досліджень науковців, представників найрізноманітніших галузей, які ставлять собі за завдання розуміння української минулого і сучасності має стати насамперед ХХ ст., оскільки саме цей період історичного розвитку є найважливішим з огляду формування національної свідомості, оформлення державницьких змагань українського народу. Саме на його початку українці вперше виступили із чітко оформленою програмою своїх національних вимог, а наприкінці, у 1991 р., здобули державну незалежність.

Цей невеликий відрізок часу є періодом найвищого розвитку українського визвольного руху і водночас періодом найбільших втрат українців у їх багатовіковому шляху до свободи. Нерозуміння процесів, що проходили в українському суспільстві в роки панування радянського тоталітарного режиму, перешкоджає його переходу до існування у якісно новому форматі незалежної демократичної держави. Всебічне, неупереджене висвітлення історичного минулого, відновлення у пам'яті українського народу всіх замовчуваних донедавна сторінок історії – депортацій, терору, повстанського руху, спроб відновлення незалежності на Закарпатті, Західній Україні, безкомпромісна боротьба Української повстанської армії, спроби ненасильницького спротиву тоталітарному режимові у формі дисидентського руху, репресій з боку радянського режиму і не лише проти націонал-патріотів, а й стосовно націонал-комуністів, яких було масово винищено в 30-их рр. ХХ ст., представників інших народів, які боролися за незалежну державу, – сприятиме національному порозумінню і примиренню, а отже, зміцненню національної свідомості.

Державна політика повинна бути спрямована на повернення історичній пам'яті імен тих українців, що замовчувалися в радянський період, але яких на сьогодні шанує увесь світ. Вони творили за межами України і внесли великий вклад у розвиток світової

науки, освіти, культури, але за різних обставин у часи бездержавності, опинялися далеко від своєї батьківщини – у Росії, у Франції, у США чи інших країнах і не мали змоги виступати як українці, а як представники вже цих держав. Такі заходи сприятимуть усвідомленню українським суспільством свого місця в історичному розвитку людства, викликать почуття гордості за свою націю.

Окрім того, нагальною потребою є проведення у суспільстві широкого діалогу вчених – істориків, соціологів, психологів, лінгвістів, культурологів із висвітленням у засобах масової інформації різних теоретичних підходів до суперечливих історичних подій і фактів, які базуються на документальних та архівних матеріалах, що допоможе вивчати колективні уявлення про історичне минуле, сприятиме зближенню різних поглядів щодо його пояснення, у підсумку, протидіяти тим силам, які спекулюють на історичній пам'яті і викликають соціальне напруження у суспільстві.

Держава має надавати підтримку видавничим проектам щодо видання наукової, просвітньої, спеціальної популярної літератури, присвяченій важливим сторінкам національної історії. На сьогодні українському суспільству, і особливо, молодшому поколінню, потрібні шкільні й вузівські підручники історії, у яких замовчувані раніше сторінки історії було б відведене місце, що відповідає їх історичному значенню.

Не менш важливим завданням є запровадження на державних каналах телебачення і радіомовлення просвітніх і культурних програм, присвячених історичному минулому, а в газетах і журналах – тематичних рубрик стосовно певних проблем історичного розвитку України. Кроком до примирення має стати створення документальних і художніх фільмів, які допоможуть громадянам України скласти об'єктивне враження про суперечливі події минулого. Окрім того, трагічні сторінки історії України мають бути представлені в усіх історичних і краєзнавчих музеях країни. Подібні заходи сприятимуть формуванню української національної свідомості, вихованню почуття патріотизму у громадян.

До цієї роботи, на нашу думку, необхідно залучити провідні наукові установи країни, органи державної влади і місцевого самоврядування, засоби масової інформації, громадські організації. Необхідно впроваджувати у практику суспільного життя проведення науково-практичних конференцій, "круглих столів", семінарів, публічних лекцій, творчих вечорів, урочистих зібрань як вагомих засобів донесення до суспільства історичної правди, що уможливуватиме укорінення у суспільній свідомості розуміння історичного поступу українського народу, глибше усвідомлення його прагнення до створення власної незалежної держави.

Важливим напрямом політики відновлення історичної пам'яті має бути посилення діяльності Українського Інституту національної пам'яті як центрального органу виконавчої влади у цій сфері, створення всіх належних умов для його функціонування у суспільстві. Інститут національної пам'яті має виконувати функцію координації діяльності інших державних установ, що опікуються пам'яттю народу, і насамперед Державної служби охорони культурної спадщини при Міністерстві культури і туризму України, спеціальної Державної міжвідомчої комісії. Співпраця Інституту з цими структурами, а також з громадськими організаціями, які здійснюють історико-культурну діяльність, сприятиме здійсненню ряду практичних заходів та реалізації спільних програм, спрямованих на зміцнення держави, формування політичної нації в Україні, запобіганню будь-яких проявів національної нетерпимості та ксенофобії. Залучення громадських організацій зокрема до збирання усних свідчень

громадян, які пам'ятають важкі роки сталінського лихоліття, хрущовських реформ, брежневського “застою”, сприятиме якнайшвидшому переосмисленню історичного минулого, відновленню пам'яті народу.

Така політика держави сприятиме формуванню спільної історичної пам'яті суспільства, яка не містить у собі невіршених протиріч, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, що є необхідною умовою утвердження незалежної Української держави. Адже нація може вважатися сформованою за умови, коли переважна більшість населення країни ототожнює себе з цією нацією в минулому, теперішньому і майбутньому.

Отже, враховуючи складність зазначеної проблематики, подальшого дослідження насамперед потребують регіональні аспекти відновлення історичної пам'яті українського народу, роль політико-управлінської еліти у цьому процесі, напрями і форми діяльності державних установ та громадських організацій у сфері збереження пам'яті народу як важливого чинника формування національної свідомості.

Література

1. Тронько П. Інститут національної пам'яті як засіб зцілення від пострадянської ментальності // Дзеркало тижня. – 2005. – №45(473). – 19 – 25 листоп.
2. Тощенко Ж. П. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. – 2000. – №4. – С. 84.
3. Полянский В. С. Историческая память в этническом самосознании народов // СоцИС. – 1999. – №3. – С. 14.
4. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Монографія. – К.: НІСД, 2004. – 226 с.
5. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С. 49 – 62.
6. Дробижева Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. – М., 1990. – С. 227.
7. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні... – С. 205, 206.
8. Тощенко Ж. П. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния... – С. 88.
9. Удод О. Історична пам'ять в менталітеті українського народу // Четвертий міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Істрія: У 2 ч. – Одеса, 1999. – Ч. 2. – С. 119, 124.
10. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну // Урядовий кур'єр. – 2005. – №130. – 16 лип. – С. 4.
11. Артюх В. Дещо про політику історичної пам'яті // http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11.
12. Захаров Є. Конфлікт пам'ятей // Критика. – 2007. – №5.
13. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.
14. Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні: Указ Президента України №087/2005 від 11.07.2005 р. // www.president.gov.ua.

15. Про утворення Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України №764 від 31.05.2006 р. // www.kmu.gov.ua.

16. Положення про Український інститут національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України №927 від 05.07.2006 р. // www.kmu.gov.ua.

17. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 79 с.

18. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну... – С.4.

V. Karlova

PECULIARITIES OF HISTORICAL MEMORY RENEWAL OF UKRAINIAN PEOPLE IN THE CONTEXT OF EXPERIENCE ANALYSIS IN POST-SOVIET COUNTRIES

The conceptual analysis of the modern state of Ukrainian society historical memory is carried out, the basic problems of its functioning are exposed, experience of post-soviet countries in relation to renewal and maintenance of historical memory as an important factor of national consciousness strengthening in Ukraine is analysed, priority directions of administrative activity of public authorities in relation to the recreation of general memory of Ukrainian society are determine.

Key words: historical memory, national consciousness, national identity, nation forming, political nation, national reconciliation, public policy in the field of renewal and maintenance of historical memory.